

Koncept udržitelného nerůstu a nerůstové hnutí v Evropě¹

Eva Fraňková, Naďa Johanisová

Úvod

Myšlenka nerůstu ve své aktivistické i akademické podobě vychází z jisté deziluze ohledně dosavadních snah zvrátit nepříznivý vývoj stavu zejména životního prostředí, ale v mnoha aspektech i společnosti a ekonomiky. Symbolem široce akceptovaného, ale v důsledku (alespoň zatím) ne dosti účinného přístupu se pro zastávce nerůstu stal koncept udržitelného rozvoje. Po více než dvacetileté „kariéře“ udržitelnosti ve veřejném prostoru lze podle nich (např. Martinez-Alier, Pascual, Vivien, & Zaccai, 2010b) kriticky zhodnotit, že „[v] kontextu prohlubujících se globálních environmentálních problémů nebyl diskurs ‚udržitelného rozvoje‘ [...] schopen poskytnout zastřešující politiky a radikální změnu chování, která je potřebná na individuální i kolektivní úrovni. Stále žijeme ve světě nekontrolovaného konsumerismu, excesivní materiální spotřeby a závislosti na fosilních palivech“ (Martinez-Alier *et al.*, 2010b, s. 1741).²

¹ Práce na této kapitole byla podpořena z prostředků Grantové agentury České republiky, projekt číslo GP13-38994P. Část tohoto textu byla již dříve publikována ve formě článku pod názvem „Udržitelný nerůst: Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci?“ v časopise *Sociální studia* (číslo 1/2013) a v této publikaci je přetištěna se souhlasem redakce *Sociálních studií*. Pro účely knihy byl text zkrácen, aktualizován a doplněn na základě nového recenzního řízení.

² Je třeba připomenout, že se ustálily dva výklady pojmu udržitelnost, které se liší mírou své radikality (Dietz & Neumayer, 2007). Tzv. slabá udržitelnost (*weak sustainability*) předpokládá, že je možný pokračující ekonomický růst, a zároveň snižování jeho negativních dopadů na životní prostředí. Pro její zastávce je typická důvěra v technologický pokrok a schopnost trhu stimulovat potřebné inovace (viz například World Bank, 2003). Nutno říci, že toto pojetí ve veřejném diskursu převládá. Přístup tzv. silné udržitelnosti (*strong sustainability*) naopak zdůrazňuje závislost ekonomického systému na systému přírodním a nemožnost libovolně překonávat omezenou dostupnost přírodních zdrojů pomocí vyrobeného kapitálu. V tomto pojetí je pokračující ekonomický růst možný jen za cenu potenciálně nevratného poškozování ekosystémů (viz například Daly & Farley, 2004). V tomto ohledu se silné pojetí udržitelnosti blíží východiskům nerůstu (viz dále), zároveň je ovšem takto radikální výklad udržitelnosti menšinový.

Nedávno (2012) jsme byli svědky konference Rio+20, která měla zhodnotit uplynulých 20 let vývoje lidstva a dát nový impuls světovému environmentálnímu hnutí (Korten, 2012). Rostoucí a dosti autonomní eko-sociálně-politická hnutí v zemích Latinské Ameriky³ a zároveň étos předchozího úspěšného summitu v roce 1992 představovaly možnost proměny či alespoň zásadnějšího posunu v celosvětovém environmentálním diskursu.⁴ Summit ale přinesl spíše zklamání (Monbiot, 2012) a jeho klíčovým pojmem se stala zelená ekonomika (*green economy*). Její definice ovšem není jednoznačná (viz Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2011; United Nations [UN], 2012a, s. 10–14; UN, 2012b a také kapitola Aplikace principů zelené ekonomiky v Evropské unii) a zásadní otázkou zůstává, jestli zelená ekonomika může, má nebo dokonce musí být rostoucí, či nikoliv. V tomto smyslu se klíčovým, i když poněkud implicitně, stal opět „spor o ekonomický růst“ (Mishan, 1994).

To vše v období, kdy se západní svět a zejména EU vypořádávají s ekonomickou krizí a prakticky jedinou odpovědí politických i ekonomických elit na tuto situaci je co nejrychlejší opětovné „nastartování“ ekonomického růstu. Zároveň se ale množí hlasy, které snahu o růst za každou cenu kritizují, či přinejmenším kritizují naši závislost na ekonomickém růstu a růst pro růst samotný (Sedláček & Orrell, 2012). Tato kritika samozřejmě není sama o sobě nová (již zmíněný Mishan; Meadows, Meadows, Randers, & Behring, 1972 a řada dalších), nicméně se změnil kontext, ve kterém tyto myšlenky rezonují. Z někdy těžko stravitelných teoretických argumentací (Georgescu-Roegen, 1971) se debaty o nutnosti, možnosti či nesmyslnosti ekonomického růstu přetavily v sociální hnutí, které si nerůst vytklo do svého názvu – hnutí udržitelného nerůstu. Jak prohlašuje jeden z jeho akademických zastánců, Giorgos Kallis (2011, s. 873): „udržitelný nerůst není jen nevyhnutelná hypotéza, ale také potenciálně silná [*potent*] politická vize, která může sehrát sociálně transformativní roli.“

Přestože zůstává otázkou, jestli současné hnutí udržitelného nerůstu obohacuje teoretickou debatu o nové argumenty (van den Bergh, 2011), začíná být zřejmé, že představuje jedno z nových sociálních hnutí (viz Touraine, 1981 cit. dle Znebežánek, 1997) poslední dekády, které spojuje různé existující kritické proudy a poskytuje jim nový rámec interpretace současných problémů i je-

³ Viz například koncept a hnutí *Buen Vivir* (Fatheuer, 2010) či hnutí *Via Campesina* (<http://viacampesina.org>; Martinez-Alier, 2011). Roste také množství environmentálních konfliktů, které získávají světovou pozornost (Martinez-Alier, Kallis, Veuthey, Walter, & Temper, 2010a; Walter & Martinez-Alier, 2010). Dle Escobara (2010, s. 1) je zároveň „Latinská Amerika jediným regionem světa, kde se dějí nějaké zásadnější proti-systémové procesy [i] na úrovni států“.

⁴ Někteří z politických ekologů (D’Alisa, 2012) předpovídali, že se klíčovým pojmem konference Rio+20 stanou občiny (*commons*, viz Ostrom, 2000).

jich možných řešení (Demaria, Schneider, Sekulova, & Martinez-Alier, 2013). Zdánlivě paradoxně se pak toto hnutí šíří nejrychleji v zemích, které byly ekonomickou krizí postiženy nejvíce (Španělsko, Itálie). Z tohoto pohledu získávají na zajímavosti jak samotné argumenty ohledně ekonomického ne/růstu, které kombinují několik starších myšlenkových proudů v novém kontextu, tak i současné hnutí udržitelného nerůstu, které se je snaží přetavit do nové alternativní celospolečensky žádoucí vize (udržitelného) rozvoje lidské společnosti. I když není zřejmé, zda hnutí v tomto ohledu uspěje, považujeme jeho potenciál za hodný pozornosti a pokusíme se ho proto v následujícím textu přiblížit.

Množství publikovaných analytických textů na téma nerůstu v zahraničí postupně roste,⁵ v českém prostředí se však toto téma vyskytuje zatím ojediněle.⁶ Jakýsi zastřešující cíl tohoto textu tak tvoří snaha širší debatu o myšlenkách nerůstu v českém prostředí rozdmýchat. Konkrétněji si tento text klade za cíl: 1. Uvést možné definice a interpretace pojmu udržitelný nerůst; 2. načrtnout historii vývoje hnutí udržitelného nerůstu v jeho aktivistické i akademické linii; 3. konfrontovat nerůst s jinými environmentálními koncepty a 4. diskutovat proklamovaný cíl „dekolonizace našeho myšlení“ (viz dále) od ekonomicko-růstové logiky.

Jelikož aktivistická i akademická stránka hnutí udržitelného nerůstu se rozvíjí a získává pozornost až během posledního desetiletí, tento text pracuje se zdroji zejména z období 2000–2013. Krom standardní kritické rešerše textů využily autorky také metodu tzv. pozorující účasti (*observing participation*), která se liší od tradičního zúčastněného pozorování (*participant observation*). Zatímco ve druhém případě je výzkum primárním motivem účasti výzkumníka/ice na daném ději a jeho/její účast je mnohdy spíše pasivní, v případě pozorující účasti jde o opačný proces. Výzkumník/ice se daných událostí účastní aktivně a zapojuje se autenticky, výzkum není jeho/jejím primárním motivem, ale spíše vedlejším produktem participace na daných událostech. Pozorování tedy probíhá, ale není cílem samo o sobě. Je pouze, do jisté míry nevyhnutelnou, součástí celého procesu, která může, ale také

⁵ Pokud pomineme historické konotace, po několika prvních ojedinělých textech explicitně věnovaných nerůstu (Latouche, 2007 či Fournier, 2008) bylo v roce 2010 vydáno speciální číslo časopisu *Journal of Cleaner Production* (ročník 18, číslo 6), které bylo v roce 2012 následováno dalšími časopisy, *Capitalism Nature Socialism* (23/1), *Futures* (44/6) a v roce 2013 časopisem *Environmental Values* (22/2).

⁶ Kromě textů publikovaných autorkami této kapitoly viz například článek Nováčka (2012), který představuje argumentaci Jamese Lovelocka a jeho „(trvale) udržitelný ústup“. Lovelockův přístup ovšem představuje poněkud apokalyptickou vizi pravděpodobného úpadku a snah o záchranu alespoň fragmentu znalostí a výtobytků současné civilizace, a Nováček zůstává přes veškerou kritiku zastáncem udržitelného rozvoje jako nejlepšího ze všech nedokonalých konceptů, které máme k dispozici (s. 158).

nemusí být následně analyticky využita (blíže viz Cattaneo, 2006 či D'Alisa, Burgalassi, Healy, & Walter, 2010).⁷

Co znamená „udržitelný nerůst“

V úvodníku ke speciálnímu číslu *Journal of Cleaner Production* věnovanému nerůstu prohlašuje jeden z myšlenkových otců nerůstu, Serge Latouche: „Nerůst není koncept, rozhodně tedy ne koncept symetrický růstu. Je to politický slogan s teoretickými důsledky“ (Latouche, 2010, s. 519). Obdobně Demaria *et al.* (2013) uvádějí nerůst jako původně aktivistický slogan, který se postupně rozšířil a prosadil v rámci sociálního hnutí, a teprve následně začal pronikat i do impaktovaných časopisů. Přesný obsah tohoto pojmu je tedy ještě vyjednáván, často v rámci jeho kritiky – viz například van den Bergh (2011), který upozorňuje právě na jeho nejednoznačnost a také jistou naivitu: „Texty na toto téma [nerůst] mají tendenci být spíše normativní a idealistické, než analytické a realistické“ (van den Bergh, 2011, s. 884). V současnosti je nicméně nerůst v akademickém prostředí již dosti zabydlen (viz poznámka 5).

Nerůst lze stručně definovat jako „sociálně spravedlivé postupné snižování produkce a spotřeby, které zvyšuje lidskou spokojenost a zlepšuje ekologické podmínky na lokální i globální úrovni, v krátkodobém i dlouhodobém horizontu“ (Schneider, Kallis, & Martinez-Alier, 2010, s. 512; velmi obdobně například i Martinez-Alier *et al.*, 2010b či Kallis, 2011).⁸ Latouche pak charakterizuje nerůstovou společnost jako „společnost založenou na kvalitě spíše než kvantitě, na spolupráci spíše než konkurenci [...] lidství osvobozeném od ekonomismu, pro které je cílem sociální spravedlnost. Heslo nerůst se v první řadě snaží upozornit na nesmyslný cíl růstu pro růst sa-

⁷ V tomto smyslu využívají autorky poznatky z dohromady více než ročního pobytu v Barceloně a účasti na formálních i neformálních aktivitách tamní skupiny *Research & Degrowth* (blíže viz část Hnutí nerůstu ve Francii, Itálii, Španělsku a dalších zemích), z účasti na tematicky souvisejících konferencích a seminářích, vlastní přednáškové činnosti, organizování nerůstově zaměřených akcí v ČR i zahraničí a v neposlední řadě z členství v několika mezinárodních mailinglistech. Takto získané informace tedy nemusely být cíleně a formalizovaně získávány např. pomocí rozhovorů, ale jaksi samy k autorkám plynou v souvislosti s jejich badatelskou i aktivistickou činností.

⁸ Dle Martinez-Aliera a kolegů (2010b, s. 1742) můžeme vizi udržitelného nerůstu chápat jako „sociálně spravedlivý [*equitable*] a demokratický přechod k menší ekonomice s menším množstvím produkce a spotřeby“. Dle Kallise (2011, s. 874) pak „[u]držitelný nerůst může být z ekologicko-ekonomické perspektivy definován jako sociálně udržitelné a spravedlivé snižování (a případně stabilizace) [materiálového a energetického] průtoku na úrovni společnosti“. Průtok je přitom dle Dalyho (1996) vymezen jako hmota a energie, kterou daná společnost/společenský systém vytěží, přepraví, přerozdělí, spotřebuje a vrátí zpět do prostředí ve formě odpadu. V praxi se materiálové a energetické toky často zkoumají pod hlavičkou tzv. sociálního metabolismu (blíže viz Martinez-Alier *et al.*, 2010a).

motný“ (Latouche, 2003, s. 18 cit. dle Martinez-Alier *et al.*, 2010b, s. 1742). Pro pochopení různých rovin významů nerůstu může být užitečná také interní lingvistická debata ohledně ústředního pojmu celého hnutí.

Jak uvádí Latouche (2010, s. 519–520), francouzský pojem *décroissance* neznamena pouze snižování růstu, ale také jisté jeho opuštění, distancování se od něj. Oba sémantické významy (vlastní materiální snižování ekonomické produkce i více abstraktní/morální distancování se od růstu či závislosti na něm) fungují obdobně i v jiných románských jazycích: *decriscita* (italsky), *decrecimiento* (španělsky) či *decreixement* (katalánsky). Naopak překlady do germánských jazyků činí problémy a obdobně v angličtině pojem *degrowth* nevyjadřuje přesně onu kombinaci *snižování* a zároveň *odklonu*. Formálně významově přesnější by tedy podle Latouche, jak ostatně navrhuje i van den Bergh (2011), byl pojem *a-growth*, analogický například a-teismu, tedy ne odpor, ale prostě opuštění, nezájem o dané téma. Latouche ale s tímto návrhem není jazykově spokojen a ze všech nedokonalých anglických variant (*decrease*, *decline*, *shrinking* či třeba *diminishing*) stále upřednostňuje *degrowth*. Jako zajímavost pak uvádí návrh svého japonského překladatele použít hudební termín *decrescendo*. Kallis k tomuto tématu dodává, že ono Latoucheovo „a-“ nevyjadřuje nezájem, Latouche podle něj naopak prosazuje aktivní proces osvobození našich myslí (*decolonisation of our imaginary*) od myšlenek, představ a institucí založených na logice růstu, produktivismu a akumulace pro ně samé. V tomto smyslu i anglické „de“ reprezentuje vhodně onen aktivní rys tohoto osvobozujícího procesu (Kallis, 2011, s. 877).⁹

V češtině je překlad také problematický. Zde používaný *nerůst* má totiž nejen výše zmiňované nedostatky, ale navíc neznamena nutně snižování (jako v případě *degrowth* a všech z latiny odvozených variant), ale může znamenat i ustálený stav či stagnaci, tedy cokoli kromě vlastního růstu. Jiné jazykové varianty (například pokles, snižování, úbytek či v druhém významu například odklon či odrůst) jsou jistě možné (Johanisová, 2010), zřejmě ale ne lepší. Johanisová (2012) pak často používá slovní spojení *ekonomický nerůst*, které zdůrazňuje primárně ekonomické významové a argumentační souvislosti. Zde citované zdroje ale často uvádějí krom samotného *degrowth* spíše spojení *sustainable degrowth*, tedy udržitelný nerůst. S cílem odlišit komplexní ideje a argumentaci nerůstového hnutí od „prosté“ ekonomické recese či krize (tedy poklesu HDP v rámci současného, růstově založeného systému) budeme proto používat slovní spojení udržitelný nerůst, případně

⁹ V praxi pak existuje další varianta, použitelná i pro germánské jazyky, a vyjadřující spíše již proběhlý proces opuštění růstové logiky, i když stále se k pojmu růstu vztahující. Jde o předponu post- (*post-growth*, *Postwachstum*), či v obdobném významu formulace *beyond growth*.

jednoslovný pojem nerůst v analogickém významu, pokud citovaní autoři explicitně neuvedou jinak.

Mylná interpretace nerůstu v kategoriích HDP je každopádně častým jevem, před kterým zastánci nerůstu varují: „Cílem udržitelného nerůstu není nerůst HDP. HDP se bude nevyhnutelně snižovat jako vedlejší důsledek udržitelného nerůstu, to podstatné je ale otázka, zda tento pokles může nastat sociálně a environmentálně udržitelným způsobem. [...] Udržitelný nerůst není totožný s negativním růstem HDP v rámci růstově založené ekonomiky“ (Kallis, 2011, s. 874). Dle definice uvedené výše je to v první řadě materiálový a energetický průtok, tedy fyzická velikost ekonomiky, která se má, alespoň v zemích s vysokou spotřebou, snižovat.¹⁰ Nerůst se ale zároveň stručné interpretaci a operacionalizaci jaksí brání. Spíše než o analytický nástroj s konkrétní sadou indikátorů jde podle jeho zastánců o „polemickou diagnózu a prognózu naší společnosti“ (Demaria *et al.*, 2013, s. 191), která vychází z vícero intelektuálních zdrojů. Těchto zdrojů rozeznávají zmínění autoři šest a uvádí celou řadu klíčových autorů, na které se nerůstová argumentace odvolává. Jde o oblasti environmentální etiky, kritiky růstově orientovaného rozvoje, eko-psychologie a spirituality, ekologické ekonomie, kritiky současných forem demokracie a téma globální spravedlnosti.¹¹ Existují samozřejmě i další zdroje inspirace, jako například feminismus či hnutí nenásilí. Nerůstoví autoři každopádně považují za podstatné, že nerůstová argumentace vyrůstá z kombinace mnoha zdrojů a je klíčové zohledňovat je všechny zároveň. Nerůst podle nich dává smysl, pouze pokud jsou všechny tyto zdroje brány v úvahu a propojeny. Pokud je posuzujeme odděleně, mohou vést k neuceleným modelům, anebo dokonce k podpoře vlastního ekonomického růstu (například tzv. zelený růst, viz také sekce Nerůst a jemu podobní) (Demaria *et al.*, 2013, s. 206). Nerůst tak každopádně představuje snahu o hlubší a mnohorozměrnou proměnu na úrovni jednotlivců i celých společností, která přesahuje hranice jednotlivých oborů jako ekonomie, sociologie, etika atd.

Co se týče konkrétnějších nerůstových návrhů, ty jsou dle Kallise (2011, s. 876) stále ještě dílčí a různorodé. Zahrnují celou škálu od radikálních po-

¹⁰ „Jak prohlašuje Paul Aries, první nerůst by měl být nerůst nerovností. [...] Spravedlnost není chápána jako obecné rozšíření životního stylu bohatých zemí. Spravedlnost v rámci nerůstového hnutí znamená nejen dematerializaci (tj. snížení materiálové náročnosti) ve světovém měřítku, ale také značné zmenšení velikosti západních ekonomik [...] Přerozdělení zdrojů a bohatství je pro nerůst klíčové, jak v rámci Severu a Jihu, tak mezi nimi“ (Demaria *et al.*, 2013, s. 199).

¹¹ Velmi obdobně, ale stručněji jsou zdroje nerůstu pojaty v článku Schneidera *et al.* (2010, s. 511–512). Naopak Martinez-Alier *et al.* (2010b, s. 1742–1742) v zásadě rozlišují pouze dva zdroje tzv. francouzského pojetí nerůstu: politickou ekologii a kritiku pojetí rozvoje v rámci tzv. kulturalismu. Zdroje nerůstu včetně hlavních tezí v rámci jednotlivých témat podrobněji pojednává původní článek Fraňkové a Johanisové (2013, s. 18–21).

kusů o „únik z ekonomiky“ (jako například eko-vesnice, spolubydlení a další formy sdílení, nepeněžní formy směny apod.) přes návrhy na různé úrovně aplikace přímé demokracie až po více reformní změny v rámci stávajících institucí. Reformy zpravidla „zdůrazňují redistribuci (práce a volného času, přírodních zdrojů a bohatství), sociální jistoty a postupnou decentralizaci a relokací ekonomiky jako způsob, jak snížit materiálové a energetické nároky a zvládnout postupné přizpůsobení se menší ekonomice“ (Kallis, 2011, s. 876).

Jak Kallis (2011, s. 876) upozorňuje, tyto politiky a praktiky nejsou většinou samy o sobě nijak zázračně objevné. Co je odlišuje od předchozích pokusů, je to, že jsou navrhovány dohromady v kontextu nového, velmi odlišného – nerůstového – systému: „Nerůstový balíček představuje celkovou změnu směřování: ne jen změnu prostředků, ale také změnu cílů.“

Konkrétní reformní návrhy pak podle Kallise (2011) zahrnují například:

- snížení počtu pracovních hodin (Gorz, 1994; New Economics Foundation, 2012; Victor, 2010);
- instituce zajišťující minimální zdravotní a ekonomické zajištění, například základní příjem (Raventós, 2007);
- politiky v oblasti práce, které umožní menší tlak na produktivitu a vyšší zaměstnanost v sektorech, jako je školství či zdravotnictví (Jackson, 2009);
- redistributivní zdanění, zdanění mezinárodních kapitálových transakcí a větší kontrolu daňových rájů, které umožní získat finance na potřebné změny v dalších sektorech (Latouche, 2012);
- decentralizaci bank a finančních institucí (Korten, 2008);
- zavedení lokálních komplementárních měn (Seyfang, 2001);
- moratoria na další těžbu některých zdrojů a budování nové infrastruktury (Kallis & Martinez-Alier, 2010);
- či úplný zákaz některých aktivit, například zákaz reklamy (Latouche, 2012).

Všichni autoři se nicméně shodují, že jde pouze o návrhy, které by neměly být zaváděny shora proti vůli většiny, ale měly by se stát v první řadě předmětem celospolečenské debaty.

Hnutí nerůstu ve Francii, Itálii, Španělsku a dalších zemích

I když výše naznačené myšlenkové zdroje a uvedené nerůstové návrhy představují notně široký záběr, lze zastávce nerůstu označit za sociální hnutí, byť značně heterogenní.¹² Dle Demarii *et al.* (2013) se nerůst pro mnoho dosud

¹² Například Sadílková (2011) ve své analýze francouzské odnože nerůstového hnutí využívá klasickou definici sociálních hnutí dle Blumera (1969, s. 99): „Sociální hnutí jsou kolektiv-

dílčích skupin (například odpůrce autodopravy, jaderné energetiky, zastánce místního biozemědělství či místních měn) stal „povodím, kde se stékají různé proudy kritického myšlení i politické akce“. Jinak řečeno, nerůst se stal sdíleným reprezentačním rámcem, ve kterém jejich snahy dávají smysl (Demaria *et al.*, 2013, s. 193). Různé nerůstové aktéry (například aktivisty, praktiky alternativních životních stylů či akademiky) spojuje řada formálních i neformálních vazeb a sdílená kolektivní identita. Typické je přitom právě prolínání aktivistické, akademické i politické sféry: „Můžeme říci, že nerůst je pojem spojený se sociálními i environmentálními hnutími i koncept nově se objevující v akademických a intelektuálních kruzích, které jsou navzájem propojené a vzájemně se ovlivňují“ (Martinez-Alier, 2009, s. 2). Demaria *et al.* (2013, s. 204) přitom upozorňují, že aktivistická forma nerůstového hnutí předcházela tu akademickou.

Za kolébkou současného nerůstového hnutí bývá považována Francie; působí zde jeden z jeho klíčových mluvčích Serge Latouche (2007, 2010; česky 2012), existuje zde řada organizací, které se k nerůstu explicitně hlásí,¹³ několik novinářů, kteří o něm dlouhodobě píší, a také několik nerůstově orientovaných politických uskupení (Sadílková, 2011). K nejaktivnějším skupinám patří antireklamní aktivistická organizace *Casseurs de pub*,¹⁴ která vydává časopis *La Décroissance, le journal de la joie de vivre* (Nerůst, časopis pro radost ze života), pořádá dubnový Týden bez televize či zářijový Den bez nakupování. Specifické jsou dále tzv. pochody za nerůst. První z nich inicioval v roce 2004 François Schneider, který strávil téměř rok na cestě s oslicí Jujube a proměnlivým počtem souputníků (od několika desítek po zhruba 500 v závěrečné fázi pochodu, který vyvrcholil protesty proti závodům Formule 1 v městečku Magny-Cours). Cílem byly krom symbolického protestu proti zmíněným závodům zejména přednášky a diskuse o ne/růstu s lidmi v malých vesnicích a městech po cestě, kterých proběhlo přes sto.¹⁵ Kratší pochody za nerůst se od té doby konají pravidelně. V Paříži se v roce 2008 konala také první světová konference věnovaná nerůstu.¹⁶

ní iniciativy usilující o nový životní řád. Mají svůj počátek ve stavu nepokoje; svou sílu odvozují z nespokojenosti se současným způsobem života a z přání a nadějí na nový systém.“

¹³ Například ROCADe (Sít odpůrců růstu pro post-rozvoj, <http://www.apres-developpement.org>), IEESDS (Institut ekonomických a sociálních studií pro udržitelný nerůst, <http://www.decroissance.org>) či síť „roznašečů nerůstu“ (*colporteurs de décroissance*). Přehled aktérů francouzského nerůstového hnutí viz <http://www.decroissance.info>.

¹⁴ Viz <http://www.casseursdepub.org>.

¹⁵ Více o idejích a zážitcích z prvního pochodu za nerůst viz rozhovor s Françoisem Schneiderem (Fraňková, 2012).

¹⁶ Viz konference Ekonomický nerůst pro ekologickou udržitelnost a sociální spravedlnost (<http://events.it-sudparis.eu/degrowthconference/en>).

Ve Francii je zároveň zřejmě nejsilnější politicky zaměřená část nerůstového hnutí. V roce 2006 zde vznikla Strana pro nerůst (PPLD, *Parti pour la décroissance*), která se nicméně kvůli vnitřním rozporům po dvou letech existence téměř rozpadla a proměnila se v politické hnutí, které neusiluje o zvolení: „Strana zvolila raději taktiku snahy o rozšíření veřejné debaty o myšlenky nerůstu, než aby nabízela konkrétní nerůstová opatření. Nerůst by měl být spíš proces přicházející zdola než změna nařízená shora, protože druhá varianta by mohla vést k autoritativnímu systému, zatímco té první může být dosaženo s radostnou rozvážností“ (Baykan, 2007, s. 515). Druhou formací je Politické hnutí odpůrců růstu (AdOC, *Association d'Objecteurs de Croissance*), které zastává tzv. šnečí strategii¹⁷ či neelektoralistický přístup.¹⁸ Nerůstové myšlenky vnášejí do veřejné debaty také někteří představitelé Strany zelených, zejména její poslanec a bývalý ministr Yves Cochet (Baykan, 2007, s. 516). V rámci prezidentské volební kampaně v roce 2007 pak hájil argumentaci nerůstu kontroverzní zemědělec, anti-globalizační aktivista a odpůrce GMO José Bové. Jeho výzvu ke kandidatuře podepsalo 40 tisíc lidí, v prezidentských volbách získal přes 480 tisíc hlasů, a následně byl v roce 2009 zvolen do Evropského parlamentu (Sadílková, 2011, s. 45).

Chronologicky druhou zemí, kde hnutí získalo širší podporu, se stala Itálie. Zde v roce 2004 vznikla Síť pro nerůst (*Rete per la decrescita*)¹⁹ založená skupinou intelektuálů a aktivistů zabývajících se sociální ekonomikou, kritikou rozvoje, anti-utilitarismem a bioekonomií. Klíčovou roli přitom sehrály osobnosti jako Mauro Bonaiuti (životopisec Georgescu-Roegeny), sociolog Marco Deriu či aktivista Dalma Domeneghini. Síť pravidelně pořádá na téma nerůstu letní školy, semináře a konference, v roce 2012 ve spolupráci s dalšími hostila v Benátkách třetí celosvětovou nerůstovou konferenci.²⁰ Spíše na popularizaci myšlenky nerůstu a praktických aktivit v jeho rámci se zaměřuje Hnutí za šťastný nerůst (*Movimento per la decrescita felice*),²¹ veřejné debaty se nicméně účastní i progresivní katolické, marxistické či anarchistické skupiny (Demaria *et al.*, 2013).

¹⁷ Viz Liegey (2013); šnečí přístup je inspirován logem a výzvou ke zpomalení životního tempa hnutí *Slow (Food) Movement* (<http://www.slowfood.com>).

¹⁸ Cílem hnutí je podle jednoho z jeho mluvčích „znovuzískat ‚moc jednat‘ (*power to do*) spíše než ‚moc nad něčím‘ (*power over*). Náš ne-volební přístup náleží k politickému směru, který se snaží vyvrátit iluzorní předpoklad, že získání moci je nutným předpokladem k jakékoli společenské změně. Naše svoboda mluvit, vyjadřovat se určitým způsobem, a náš nezaújatý přístup [k volbám] nám dávají větší svobodu hrát roli ideologického vyzyvatele, přicházet s novými myšlenkami a podněcovat debaty i praktické činy“ (Liegey, 2012).

¹⁹ Viz <http://www.decrescita.it>.

²⁰ Viz <http://www.venezia2012.it>, zde také nejaktuálnější přehled aktérů činných v italském nerůstovém hnutí.

²¹ Viz <http://decrescitafelice.it>.

Třetím významným centrem nerůstového hnutí je pak Španělsko, zejména Katalánsko, kde v Barceloně sídlí skupina *Research & Degrowth* (Výzkum a nerůst).²² Skupina má kromě výzkumu za cíl i diseminaci a praktickou realizaci nerůstových myšlenek.²³ Hnutí se v Katalánsku formovalo zhruba od roku 2005, v roce 2008 vznikla Síť pro nerůst (*Xarxa pel decreixement*). Původní debaty se týkaly zejména energetické krize a možných alternativ, v současnosti se k nerůstu jako zastřešujícímu konceptu hlásí skupiny zabývající se agroekologií, vodními zdroji, změnou klimatu či sociální ekonomikou, heslo nerůstu podporuje i celošpanělská síť environmentálních organizací *Ecologistas en Acción* (Ekologové v akci)²⁴ (Demaria et al., 2013, s. 202–203). Silné je také napojení na další levicová, anti-kapitalistická sociální hnutí s důrazem na autonomii a decentralizaci, často navazující na ideály anarchismu,²⁵ nerůstová pracovní skupina funguje také v rámci hnutí *Indignados*.²⁶

Další skupinky, často neformálně napojené na některou z dříve zmiňovaných organizací, existují v mnoha dalších zemích (Německo, Norsko, Portugalsko, Řecko, Švýcarsko, Kanada, Mexiko či Brazílie). Německo hostilo zatím poslední (2014) nerůstovou konferenci v Lipsku, vysoce ceněnou pro schopnost organizátorů skloubit akademickou a aktivistickou sféru.²⁷ Na základě kontaktů z této konference se také začala formovat středo- a východoevropská nerůstová síť, která chce do nerůstové debaty přinášet témata specifická

²² Viz <http://degrowth.eu>; ze sekce členů je patrné, že do této skupiny patří významná část autorů publikujících akademické texty na téma nerůstu. Z velké části jde o studenty a učitele barcelonského institutu ICTA (Institut de Ciència y Tecnologia Ambientals, Universitat Autònoma de Barcelona), viz <http://www.eco2bcn.es>. Tato skupina byla hlavním pořadatelem druhé nerůstové konference v Barceloně v roce 2009, její členové editovali několik specializovaných čísel akademických časopisů na téma nerůstu, viz poznámka 5.

²³ Za příklad tohoto přístupu může sloužit Claudio Cattaneo, který žije v komunitním squatu na okraji Barcelony a o této zkušenosti publikuje odborné články (Cattaneo, 2010); prohlašuje je ovšem za vedlejší produkt svého životního způsobu, nikoli jeho motivaci. Zároveň je aktivním účastníkem veřejných diskusí i protestních akcí hnutí *Indignados* a obhospodaruje olivový háj na katalánském venkově. Obdobně François Schneider strávil téměř rok putováním po Francii v rámci tzv. pochodu za nerůst (viz výše) a následně publikoval o nerůstu odborné texty (Schneider et al., 2010). Nedávno (2012) založil komunitní výzkumnou a tvůrčí nerůstovou základnu *Can Decreix* v jižní Francii, viz <http://degrowth.org/can-decreix>.

²⁴ Viz <http://www.ecologistasenaccion.org>.

²⁵ Viz zajímavý „dokument, výzkum, příběh o vytváření udržitelného, solidárně-ekonomického a decentralizovaného. Spřádání sítí, které překonají individualizaci a hierarchické rozdělení práce“, snímek *Homage to Catalunya II*, <http://www.homenatgeacatalunya.org/en>.

²⁶ Viz <http://www.acampadadebarcelona.org/ca/comissions/decreixement>.

²⁷ Pro mnohé výstupy (články, videa, fotky) z nerůstové konference v Lipsku viz <http://leipzig.degrowth.org/en/>.

pro země bývalého východního bloku. První setkání (leden 2015) naznačilo mnohé společné zájmy a vyústilo v úspěšný návrh na konání příští nerůstové konference v Budapešti v roce 2016. Platforma se tedy začíná slibně rozvíjet a ve spojitosti s konferencí lze očekávat větší množství regionálních aktivit.

V České republice (zatím) nelze mluvit o existenci hnutí, spíše jde o jednotlivce, kteří příležitostně spolupracují, snaží se téma přinášet do veřejné debaty (Fraňková, 2012; Johanisová, 2012) a ojedinele publikují na toto téma i v zahraničních časopisech (Johanisová, Crabtree, & Fraňková, 2013). Na brněnské Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity pak probíhají výzkumné projekty, které mají s tématem nerůstu přímou (a reflektovanou) souvislost.²⁸ Toto pracoviště má od roku 2014 také jedno specifické prvenství v oblasti nerůstového vzdělávání – s vysokou mírou jistoty lze tvrdit, že zde probíhá výuka vůbec prvního vysok školského kurzu specificky věnovaného nerůstu. O udržitelném nerůstu existují v češtině webové stránky,²⁹ v roce 2013 proběhl na toto téma týdenní seminář pro odbornou veřejnost, který pořádalo občanské sdružení Trast pro ekonomiku a společnost (dále TES, pro výstupy ze semináře viz TES, 2013). TES se v letech 2013–2015 podílí na projektu GROWL (*GROWing less, Learning more*), jehož cílem je vytvořit v devíti partnerských zemích síť organizací i jednotlivců zabývajících se myšlenkou nerůstu a pořádajících na toto téma besedy, přednášky či happeningy.³⁰ Přestože v ČR dosud neexistuje etablovaná platforma, která by se tématu udržitelného nerůstu soustavně věnovala, působí zde řada environmentálně a sociálně orientovaných organizací, jejichž obdoby se v jiných zemích staly nositeli a šířiteli hesla nerůstu. Bude zajímavé pozorovat, zda se tento trend projeví i u nás. Lze každopádně tvrdit, že v praxi zde existuje řada iniciativ, které jsou s nerůstovými strategiemi v souladu.

Nerůst a jemu podobní

Pro pochopení konceptu udržitelného nerůstu může být užitečné konfrontovat ho s jinými, obdobně zaměřenými směry. Na úrovni jednotlivců se nabízí

²⁸ Konkrétně například výzkum týkající se lokálně-komunitních ekonomických iniciativ založených na (alespoň částečně) netržních principech (projekt *Formy a hodnoty alternativních ekonomických praktik v České republice*, GAČR 14-33094S) a výzkum materiálových, energetických a peněžních toků v oblasti místní produkce potravin (projekt *Hledání udržitelného způsobu produkce potravin: Sociální a peněžní metabolismus vybraných lokálních potravinových systémů*, GAČR 13-38994P).

²⁹ Viz <http://nerust.wordpress.com>, Facebooková stránka pak www.facebook.com/rustnerust.

³⁰ Více viz www.thinktank.cz/growl/zakladni-informace-o-projektu/, krom osobních kontaktů a sdílení zkušeností bude hlavním výstupem projektu „kuchařka“ aktivit a metodik, jak do kritické debaty o nerůstu zapojovat studenty i veřejnost.

podobnost s konceptem dobrovolné skromnosti (Etzioni, 1998; Librova, 1994; Vavroušek, 1993) či *downshiftingu* (Ghazi & Jones 2004; Porkertová, 2012). Podle Fournier (2008) je dobrovolná skromnost nejčastěji chápána jako součást individuální roviny nerůstového hnutí, nelze ale hnutí na tuto úroveň redukovat. Jeho nedílnou součástí totiž tvoří další dvě roviny: 1. kolektivní akce a projekty zaměřené na sociální a environmentální udržitelnost (například místní spotřební družstva, místní výměnné sítě či místní měny); a 2. politická rovina, která se zaměřuje na celospolečenskou proměnu systému (politické strany či aktivistické skupiny ať už na lokální, národní, či mezinárodní úrovni). Obdobně *downshifting*, jako proces dobrovolného snížení příjmů, spotřeby a celkově vypjatého životního tempa (Porkertová, 2012, s. 12–15), lze chápat jako součást osobního nerůstového scénáře pro mnoho obyvatel západních zemí, podle nerůstového hnutí je ale analogický proces žádoucí i v celospolečenském měřítku, na úrovni institucí a sociálních norem (Latouche, 2012).³¹

Z hlediska vztahování nerůstových autorů k souvisejícím myšlenkovým konceptům je třeba upozornit, že idea nerůstu a zejména jeho individuální varianta dobrovolné skromnosti je přítomna v historii mnoha kultur. V kultuře evropské tkví její kořeny v myšlení pozdní antiky a zejména v idejích křesťanství, vyzdvihujícího hodnotu evangelijní chudoby.³² Dnešní, převážně sekulárně orientovaní autoři nechávají tento zdroj nerůstové orientace stranou. Každopádně lze shrnout, že individuální snahy o snižování spotřeby a celkové zpomalení tvoří nedílnou součást nerůstových strategií, pro úplnost ale musí být doplněny o rovinu kolektivních/komunitních iniciativ a politický aktivismus na místní i celospolečenské úrovni.

V rámci ekologické ekonomie bývá nerůst nejčastěji srovnáván s konceptem tzv. ekonomiky ustáleného stavu (*steady-state economy*), známého převážně z díla Hermana Dalyho (Daly, 1992 či Daly & Farley, 2004).^{33,34} Kerschner

³¹ Downshifteři naopak o proměnu na celospolečenské úrovni neusilují, často se od podobných snah dokonce výslovně distancují. Ze sociologických studií vychází jako dosti individualizovaní jednotlivci, jejichž primární motivací je zvyšování kvality vlastního života, nejčastěji ve formě získání více času pro sebe, své záliby a svou rodinu (Porkertová, 2012, s. 32–33).

³² Srovnej poslední sociální encykliku Benedikta XVI „*Caritas in veritate*“.

³³ Nutno podotknout, že představa konečnosti růstu ekonomiky byla vlastní i většině klasických ekonomů, kteří věřili, že růst ekonomiky bude limitován zejména dostupností zemědělské půdy. Většina z nich viděla tento fakt jako problematický, například John Stuart Mill ho ale naopak vnímal jako šanci pro rozvoj nemateriálních hodnot – dalo by se říci, že v podobném duchu, jak o nich v současnosti mluví nerůstové hnutí.

³⁴ Daly a Farley (2004) definují ustálený stav jako takovou velikost produkce a spotřeby v rámci světové ekonomiky, která respektuje ekosystémové limity přírodního prostředí, a je tedy dlouhodobě udržitelná. Podle zmíněných autorů nejde o statický stav, ale o stav dynamické rovnováhy, kdy se kvalita produkce a spotřeby vyvíjí a její velikost může mírně oscilovat, dlouhodobě ale nepřekračuje přírodní limity.

(2010) a obdobně také Martinez-Alier *et al.* (2010b, s. 1743–1744) či Kallis (2011, s. 875) nicméně argumentují, že v současnosti světová produkce a spotřeba limity prostředí významně překračuje. Přestože se tedy s dlouhodobým cílem ekonomiky ustáleného stavu ztotožňují, považují udržitelný nerůst v zemích s vysokou materiální spotřebou za nutnou přechodnou fázi. Z tohoto důvodu jsou zastánci nerůstu také vysoce skeptičtí ke konceptu udržitelného rozvoje, zejména k jeho slabé verzi ve formě zelené ekonomiky či zeleného růstu (viz úvod a dále), která podle nich slibuje nemožné (udržení vysoké materiální spotřeby a zároveň zachování fungujících ekosystémů) a pouze tak oddaluje zavádění potřebných změn.³⁵ Podle Martinez-Aliera *et al.* (2010, s. 1743, 1745) pak není hlavní problém s pojmem udržitelnosti (ten ostatně nerůstové hnutí běžně přejímá jako vlastní přídomek), ale s pojmem rozvoj. Zejména v obdobích ekonomické krize podle nich stále pro mnohé, a zejména rozvojové ekonomie a politiky, „dominuje pojmu rozvoje fetiš ekonomického růstu“.

Proto se stal předmětem nerůstové kritiky i koncept tzv. zelené či chytré ekonomiky, případně zeleného růstu. Zvyšování podílu obnovitelných zdrojů či využívání environmentálně šetrných výrobků a technologií samozřejmě není samo o sobě špatné. Aby ale opravdu vedlo k celkovým úsporám energie a surovin, musel by být tento zelený růst vyvážen proporčně výrazně větším poklesem výroby a spotřeby v ostatních sektorech ekonomiky – o čemž už zastánci ekonomického ozelenění mluví zřídka, případně jen velmi vágně. Nejčastějším argumentem bývá tvorba „zelených“ pracovních míst a více či méně explicitně (znovu)nastartování ekonomické aktivity, tedy – jinými slovy – podpora ekonomického růstu. Pokud tedy zelená ekonomika představuje pouze jedno, rostoucí, odvětví v rámci celku růstově založeného ekonomicko-společenského systému, slouží spíše k přesměrování pozornosti od nutnosti cíleného poklesu a k udržení dobré nálady na trzích, než k řešení komplexu environmentálních, sociálních i ekonomických problémů, na které se snaží reagovat nerůstové hnutí.

Diskuse

Jak již bylo několikrát řečeno, předmětem kritiky ze strany nerůstového hnutí není jen samotný ekonomický růst a jeho důsledky, ale také jistá posedlost růstem zakořeněná v naší současné ekonomice i společnosti. Van den Bergh (2011) nerůstovému hnutí vytýká, že pouze vystřídalo posedlost růstem za posedlost nerůstem, a od růstového fetišu v podobě zaměření na téma

³⁵ Martinez-Alier *et al.* (2010, s. 1745) citují různé zprávy o neutěšeném stavu světa v sociální i environmentální oblasti a shrnují současnou skepsi: „Po více než 20 letech od svého rozšíření a prakticky univerzální podpory nás diskurs udržitelného rozvoje zanechává se stejnými, nebo ještě horšími problémy než na začátku své éry.“

růstu (byť negativního) se tak de facto neosvobodilo. Sám navrhuje již zmiňovaný termín *a-growth* (viz sekce Co znamená „udržitelný nerůst“) vyjadřující celkové opuštění tématu růstu a zaměření na jiné – alternativní – ukazatele.³⁶

Podle Kallise (2011, s. 877–878) si každopádně netečnost vůči růstu v rámci současného nastavení nemůžeme dovolit, alespoň tedy pokud chceme dosáhnout onoho „zdárného sestupu“ (*prosperous way down*, viz Odum & Odum, 2001) neboli *udržitelného nerůstu*. Posedlost růstem je totiž podle něj obecnější problém a má hlubší strukturní (politicko-ekonomické) a kulturní kořeny. Růst je podle něj v jádru současného mainstreamově-ekonomického uvažování, kde se propojuje makroúroveň finančních, vlastnických a pracovních institucí s mikroúrovň individualistických utilitaristických hodnot a představ o světě (*imaginaries*) (Castoriadis, 1985 cit. dle Kallis, 2011, s. 877).³⁷ V českém prostředí proces ekonomizace veřejné debaty a pronikání logiky trhu nejen do oblastí, jako je školství, vzdělávání, věda či kultura, ale i jejich zvnitřňování, popisuje Stöckelová (2010).³⁸ V souladu s nerůstovými autory kritizuje proces depolitizace veřejného prostoru a nerůstové argumentaci se téměř doslovně blíží, když popisuje falešnou dichotomii současného paradigmatu mezi růstem a depresí (Stöckelová, 2010, s. 76).

Jednu z možných reakcí na tuto „kolonizaci našeho myšlení“ (*colonising our imagination*, viz Latouche, 2012), tedy pronikání mainstreamově ekonomického uvažování, včetně dominantní idey růstu, do našich „představ o světě“ (viz výše), navrhuje Fournier (2008), když mluví o „útěku z ekonomiky“ (*escaping from the economy*).³⁹ Fournier (2008, s. 529) připisuje nerůstovému hnutí snahu uniknout z ekonomiky, respektive ekonomismu jako dominantního (či dokonce tyranského) systému reprezentace, a znovu

³⁶ Nutno říci, že van den Bergh (2011) často zjednodušuje nerůst na pokles HDP, což je interpretace značně omezená až zavádějící (viz sekce Co znamená „udržitelný nerůst“). Zaměření na jiné indikátory nahrazující důraz na HDP (například Index lidského rozvoje, Index šťastné planety a mnohé další) v širším nerůstovém pohledu opět umožňuje ponechat si růstově zaměřené uvažování („něco“ růst přece musí) a odhlédnout od potřeby jak fyzického zmenšení objemu ekonomiky, tak hluboké proměny našich vzorců uvažování.

³⁷ Postmoderní období bývá často charakterizováno jako tzv. „konec velkých vyprávění“, tedy nepřítomnost převládajícího sdíleného výkladu světa. Víra v neustálý pokrok a ekonomický růst může nicméně stále na takové „velké vyprávění“ posledních několika desetiletí úspěšně aspirovat.

³⁸ „Hodnota a smysl každé činnosti se v tomto rámci stanovuje prostřednictvím kvantifikace a kalkulace. [...] kalkulace a číselné indikátory se však rychle stávají kvalitou samou, [...] Logika auditu, kontroly prostřednictvím monitorování a soustředění se na vykazatelný výkon přitom nepůsobí pouze zvnějšku, ale je lidmi osvojována jako základ jejich subjektivity a sebepojetí“ (Stöckelová, 2010, s. 61).

³⁹ V českém kontextu bychom možná řekli spíše „útěk z ekonomismu“. Ekonomismus definuje Binka (viz Šmajš, Binka, & Rolný, 2012, kap. 3) jako pronikání specifického stylu ekonomického uvažování do dalších oborů lidského bádání a snahu aplikovat toto ekonomické uvažování jako univerzálně platný výklad světa.

vytvořit naše představy o ekonomických vztazích, identitách i činnostech v rámci jiných termínů. Jinými slovy, nahradit úzkou ekonomickou racionalitu důrazem na širší společenské a humanistické hodnoty demokracie, spravedlnosti a solidarity a vrátit rozhodování ze sféry ekonomie do sféry politiky (Fournier, 2008, s. 533). Z našeho pohledu (Johanisová *et al.* 2013) lze volit i opačnou strategii, která nespočívá v „útěku z ekonomiky“, ale naopak v nároku a případně zápasu o vyjmutí definice a chápání ekonomiky z výlučného hájemství mainstreamové ekonomie a její redefinici, zejména rozšíření o nyní marginalizované oblasti nepeněžních vztahů (samozásobitelství, svépomoc, péče o děti apod.) a přírody. To neznamená zahrnutí a podřízení těchto oblastí logice mainstreamové ekonomie, ale předefinování základních ekonomických pojmů a modelů na základě změněných východisek.

Zůstává otázkou, zda heslo nerůstu poskytuje pro tento proces vhodný prostor. Pokud uvažujeme o růstu a nerůstu jako o dvojici opozit (Derrida, s. 1976), odhalení dominance jedné části dvojice (růst) a její nahrazení druhou částí (nerůst) není optimálním řešením (což je v souladu s kritikou van den Bergha, viz výše). Cílem je podle Derridy (viz Barnes, s. 2000) obě části dvojice destabilizovat a zpochybnit nadřazenost jakékoli z nich. To na úrovni jazyka předpokládá najít nové klíčové pojmy, které se k dané dvojici vztahují, ale pokud možno ani jeden její pól nepreferují. V tomto smyslu nerůst zůstává jaksi v zajetí růstu, i když opakovaně hlásá snahu o jeho překonání. Zároveň si to ale uvědomuje a – do jisté míry záměrně – chce „pouze“ popouzet naše zaběhlé vzorce přemýšlení a na konečné řešení si neklade nárok.

Přesto si nerůst ve své akademické formě konkrétní otázky ohledně možného přechodu k nerůstové ekonomice a společnosti a jejich podobách samozřejmě klade. Dle Kallise (2012) jde například o následující aktuální výzkumné směry:

1. Převládající důraz na ekonomický růst jako politický i ekonomický cíl se může zdát v kontextu západního globalizovaného kapitalismu jako „přirozený“, existovaly a existují ale i jiné kultury, jejichž fungování má blíže k definici ekonomiky ustáleného stavu (viz výše). Zejména antropologie a historiografie mohou pomoci zodpovědět otázky: Jaké jsou institucionální, kulturní, ekologické a politické charakteristiky civilizací, kde zvyšování produkce a akumulace nehrálo tak významnou roli? Jaká dynamika provázela fungování těchto společností? A jsou některé jejich charakteristiky relevantní pro dnešní situaci?
2. V industrializovaných ekonomikách významně vzrostla produktivita práce, ale (respektive částečně a proto) zároveň stagnuje či klesá zaměstnanost. I v rámci nerůstu často slyšíme návrhy na zkrácení pracovního týdne a větší míru „sdílení“ existujících pracovních míst, a také návrhy na zavedení tzv. základního příjmu (viz výše). Zároveň ale z biofyzikálního hlediska lze předpokládat, že produktivita práce

v budoucnu naopak poklesne v souvislosti s rostoucími energetickými i peněžními náklady na těžbu fosilních paliv. Jaký lze tedy očekávat vývoj ohledně podob a forem lidské práce? Lze z makroekonomického, sociálního a zároveň environmentálního hlediska udržet fungování sociálního státu, případně zavést kratší pracovní týden či základní příjem v nerůstové ekonomice? Za jakých podmínek a s jakými dopady?

3. Zásadní otázkou případného přechodu k nerůstové ekonomice zůstává proces jejího prosazení při zachování či dokonce prohloubení demokratických principů rozhodování. Inspirací mohou být některá hnutí v jižních evropských státech (například tzv. *Indignados* ve Španělsku), která v sobě spojují prvky nerůstu a principy přímé demokracie. Jak přesně tato hnutí fungují? Kterí aktéři a pomocí jakých procesů se snaží uskutečňovat sociální proměnu směrem k nerůstu? Do jaké míry se jim to daří v kontextu růstově založené ekonomiky?

Dle Kallise (2012) je zodpovídání těchto a mnoha dalších otázek teprve ve svých počátcích, i když nerůstově zaměřená vědecká komunita se pomalu rozšiřuje. Jak bylo uvedeno výše (viz poznámka 28), děje se tak i s drobným českým příspěvím, v jehož rozšíření nelze než doufat.

Závěr

Hnutí (udržitelného) nerůstu i jeho akademická reflexe se rozvíjí v kontextu jisté deziluze z vývoje konceptu udržitelného rozvoje a pochybností o jeho možnostech motivovat, z hlediska udržitelnosti žádoucí, celospolečenské změny. Nerůst můžeme v tomto pojetí definovat jako demokratický, sociálně spravedlivý a environmentálně přínosný proces postupného snižování objemu produkce a spotřeby, který přispívá k lidské spokojenosti. Přestože se cíle konceptů nerůstu a udržitelného rozvoje v jeho „silné“ variantě v mnoha ohledech překrývají, převládnutí „slabého“ pojetí udržitelnosti a jeho transformace například v „zelený růst“ motivovalo hnutí nerůstu krom jiného k volbě svého kontroverzního názvu.⁴⁰

Nerůstová argumentace vychází z širokého spektra myšlenkových zdrojů. Ve své aktivistické i akademické formě se hnutí nerůstu vyvíjelo po roce 2000 zejména ve Francii, Itálii a Španělsku, v menším rozsahu pak v mnoha dalších zemích. Svým apelem na celospolečenskou změnu se nerůst liší od konceptů dobrovolné skromnosti či tzv. *downshiftingu* a může být interpretován jako přechodná fáze k tzv. ekonomice ustáleného stavu.

⁴⁰ Explicitně pojmenovaný Nerůst lze již v „udržitelný“, „zelený“ či „chytrý“ růst překlopit jen stěží.

Jedním z klíčových argumentů nerůstového hnutí je kritika ekonomismu a depolitizace veřejného prostoru, která zaznívá (ovšem bez odkazu na nerůstové hnutí) i v českém prostředí. V rámci nerůstové aktivistické i akademické debaty zůstává stále mnoho otázek otevřených. Mezi aktuální výzkumná témata patří například studium fungování kultur, které nebyly tak výrazně růstově zaměřené, podoby práce a zaměstnanosti v kontextu případné nerůstové ekonomiky či existující skupiny a procesy uvádění nerůstových principů do praxe.

Literatura

- Barnes, T. J. (2000). Deconstruction. In R. Johnston, D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (Eds.), *The Dictionary of Human Geography* (s. 155–157). Oxford: Blackwell Publishers.
- Baykan, B. G. (2007). From Limits to Growth to Degrowth within French Green Politics. *Environmental Politics*, 16(3), 513–517.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. New Jersey: Prentice Hall.
- Castoriadis, C. (1985). Reflections on “Rationality” and “Development”. *Thesis*, 10/11(1), 18–35.
- Cattaneo, C. (2006). Investigating Neorurals and Squatters’ Lifestyles: Personal and Epistemological Insights on Participant Observation and on the Logic of Ethnographic Investigation. *Athenea Digital*, 10, 16–40.
- Cattaneo, C. (2010). The Experience of Rurban Squats in Colserolla, Barcelona: What Kind of Degrowth? *Journal of Cleaner Production*, 18, 581–589.
- Daly, H. E. (1992). *Steady-state Economics: Second Edition with New Essays* (2. vyd.). London: Earthscan.
- Daly, H. E. (1996). *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press.
- Daly, H. E., & Farley, J. (2004). *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington: Island Press.
- D’Alisa, G., Burgalassi, D., Healy, H., & Walter, M. (2010). Conflict in Campania: Waste Emergency or Crisis of Democracy. *Ecological Economics*, 70, 239–249.
- D’Alisa, G. (2012). Osobní sdělení.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier J. (2013). What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22, 191–215.
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Dietz, S., & Neumayer, E. (2007). Weak and Strong Sustainability in the SEEA: Concepts and Measurements. *Ecological Economics*, 61(4), 617–626.
- Escobar, A. (2010). Latin America at a Crossroads. Alternative Modernizations, Post-liberalism, or Post-development? *Cultural Studies*, 24(1), 1–65.

- Etzioni, A. (1998). Voluntary simplicity: Characterization, Select Psychological Implications, and Societal Consequences. *Journal of Economic Psychology*, 19, 619–643.
- Fatheuer, T. (2010). *Buen Vivir. A Brief Introduction to Latin America's New Concepts for the Good Life and the Rights of Nature*. Berlin: Heinrich Böll Stiftung.
- Fournier, V. (2008). Escaping from the Economy: The Politics of Degrowth. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 28(11/12), 528–545.
- Fraňková, E. (2012). Pro myšlenku nerůstu je krize přínosem. Rozhovor s Françoisem Schneiderem. *Sedmá generace*, 21(1), 7–10.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ghazi, P., & Jones, J. (2004). *Downshifting. The Guide to Happier, Simple Living*. London: Hodder and Stoughton.
- Gorz, A. (1994). *Capitalism, Socialism, Ecology*. London: Verso.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan.
- Johanisová, N. (2010). Nerůst, odrůst, úbytek: Západní hnutí Decroissance navrhuje, jak uniknout ekonomii. *A2 kulturní čtrnáctideník*, 6(8), 35.
- Johanisová, N. (2012). Spor o ekonomický růst: K otázkám dluhu, životního prostředí a ekonomického (ne)růstu. *Respekt*, 23(19), 78–79.
- Johanisová, N., Crabtree, T., & Fraňková, E. (2013). Social Enterprises and Non-market Capitals: A Path to Degrowth? *Journal of Cleaner Production*, 38, 7–16.
- Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Caps Yes, but How? A Response to Alcott. *Journal of Cleaner Production*, 18, 1568–1571.
- Kallis, G. (2011). In Defence of Degrowth. *Ecological Economics*, 70, 873–880.
- Kallis, G. (2012). *Third International Conference on Economic Degrowth: Degrowth Research since the Barcelona Conference: Progress and Perspectives*. Venice: Università di IUAV di Venezia. Dostupné z http://www.postwachstum.de/data/postwachstum/user_upload/Texte/Kallis_Talk_Venice2012.pdf
- Kerschner, C. (2010). Economic De-growth vs. Steady-state Economy. *Journal of Cleaner Production*, 18, 511–518.
- Korten, D. (2008). *Agenda for a New Economy*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Korten, D. (2012). Rio+20: A Defining Choice. *Yes! Magazine*. Dostupné z <http://www.yesmagazine.org/blogs/david-korten/rio-20-a-defining-choice>
- Latouche, S. (2003, listopad). Pour une société de décroissance. *Le monde diplomatique*, 18–19. Dostupné z <http://www.monde-diplomatique.fr/2003/11/LATOUCHE/10651>
- Latouche, S. (2007). *Petit Traité de la Décroissance Sereine*. Paříž: Ed. Fayard/Mille et une Nuits. (česky: Latouche, S. [2012]. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Beroun: Za tratí.)
- Latouche, S. (2010). Degrowth. *Journal of Cleaner Production*, 18, 519–522.
- Librová, H. (1994). *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica.
- Liegey, V. (2012). *Re-politicising Society, Re-socialising Politics with Degrowth*. Parti pour la désroissance. Dostupné z <http://www.partipourladecroissance.net/?p=7085>

- Liegey, V. (2013). *The Political Snail's Strategy*, Association d'Objecteurs de Croissance (AdOC), French Degrowth Political Movement. Dostupné z: <http://www.barcelona.degrowth.org/uploads/media/liegey.pdf>
- Martinez-Alier, J. (2009). Options for Socially Sustainable Economic Degrowth. In L. Rijnhout & T. Schauer (Eds.), *Socially Sustainable Degrowth* (s. 7–16). Proceedings of a Workshop in the European Parliament on April 16, 2009. Dostupné z http://icta.uab.cat/99_recurros/1253869447872.pdf
- Martinez-Alier, J., Kallis, G., Veuthey, S., Walter, M., & Temper, L. (2010a). Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Valuation Languages. *Ecological Economics*, 70(2), 153–158.
- Martinez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, F., & Zaccai, E. (2010b). Sustainable De-growth: Mapping the Context, Criticisms and Future Prospects of an Emergent Paradigm. *Ecological Economics*, 69(9), 1741–1747.
- Martinez-Alier, J. (2011). The EROI of Agriculture and the Via Campesina. *Journal of Peasant Studies*, 38(1), 145–160.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. Universe Books.
- Mishan, E. J. (1994). *Spor o ekonomický růst*. Praha: SLON.
- Monbiot, G. (2012, 25. června). After Rio, We Know. Governments Have Given up on the Planet. *The Guardian*. Dostupné z <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/jun/25/rio-governments-will-not-save-planet>
- New Economics Foundation. (2012). *21 Hours. Why a Shorter Working Week can Help us All to Flourish in the 21st century*. London: New Economics Foundation. Dostupné z <http://www.neweconomics.org/publications/21-hours>
- Nováček, P. (2012). Dlouhodobě udržitelný rozvoj, udržitelný ústup, nebo rozvrat? *Acta Universitatis Carolinae – Philosophia et Historica*, 2009(1), 155–168.
- Odum, H. T., & Odum, E. C. (2001). *The Prosperous Way Down*. Boulder: University Press of Colorado.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *Towards Green Growth*. Dostupné z <http://www.oecd.org/greengrowth/48224539.pdf>
- Ostrom, E. (2000). Private and Common Property Rights. In B. Bouckaert & G. De Geest (Eds.), *Encyclopedia of Law and Economics* (s. 53–106). Ghent: Edward Elgar & University of Ghent.
- Porkertová, J. (2012). *Downshifting – cesta ke spokojenějšímu životu?* (Diplomová práce). Brno: FSS MU.
- Raventós, D. (2007). *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*. London: Pluto.
- Sadílková, L. (2011). *Teorie a praxe décroissance* (Diplomová práce). Brno: FSS MU.
- Sedláček, T., & Orrell, D. (2012). *Soumrak Homo economicus. Rozhovor s Romanem Chlupatým*. Praha: 65. pole.
- Seyfang, G. (2001). Community Currencies: Small Change for a Green Economy. *Environment and Planning – Part A*, 33, 976–996.

- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to This special Issue. *Journal of Cleaner Production*, 18, 511–518.
- Stöckelová, T. (2010). Spočítej a panuj: De/politika kalkulace. In V. Bělohradský et al., *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci* (s. 61–76). Praha: Grimmus.
- Šmajs, J., Binka, B., & Rolný, I. (2012). *Etika, ekonomika, příroda*. Praha: Grada.
- Trast pro ekonomiku a společnost. (2013). *Růst či nerůst*. Sborník ze semináře Open Space/Otevřený prostor. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost. Dostupné z <http://www.thinktank.cz/dok/sborniky-ze-seminare-otevreny-prostor/>
- Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- United Nations. (2012a). *The Future we Want. Draft Resolution*. New York: United Nations General Assembly. Dostupné z <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/436/88/PDF/N1243688.pdf?OpenElement>
- United Nations. (2012b). *Resilient People, Resilient Planet. A Future Worth Choosing*. New York: United Nations. Dostupné z http://www.un.org/gsp/sites/default/files/attachments/GSP_Report_web_final.pdf
- van den Bergh, J. C. J. M. (2011). Environment versus Growth: A Criticism of ‘Degrowth’ and a Plea for ‘A-growth’. *Ecological Economics*, 70, 881–890.
- Vavroušek, J. (1993). Závod s časem. *Literární noviny*, 49(9), 1–3.
- Victor, P. (2010). Questioning Economic Growth. *Nature*, 468, 370–371.
- Walter, M., & Martinez-Alier, J. (2010). How to be Heard when Nobody Wants to Listen. Community Action against Mining in Argentina. *Canadian Journal of Development Studies*, 30, 281–302.
- World Bank. (2003). *World Development Report 2003: Sustainable Development in a Dynamic World*. Washington D. C.: World Bank.
- Znebežánek, F. (1997). *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: SLON.